

*І. А. Медведєв,
к. держ. упр., Харківський регіональний інститут державного
управління Національної Академії державного управління при
Президентові України*

ВИТОКИ ІДЕЇ УНІВЕРСИТЕТУ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛИТЕТ

У статті робиться спроба аналізу витоків ідеї університету в Україні та її впливу на національний менталітет. Автор встановлює особливості взаємозв'язку і взаємозалежності цих двох категорій. Значна увага приділяється становленню та започаткуванню університетів в Україні.

In article is done attempt of the analysis of the sources to ideas of the university in Ukraine and herits influences upon national менталітет. The Author defines the particularities an intercoupling and interdependences these two categories. Significant attention is spared formation and beginning university in Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Першоджерельно виробництво (репродукція) ідеї, уявлення є вплетеними у матеріальну діяльність та спілкування людей. Тобто виникати ідеї можуть лише у свідомості людей. Але у процесі розвитку чи розповсюдження будь-якої ідеї відбувається розподіл духовного та матеріального, виробництво ідеї стає відносно самостійним; мислення в будь-якому випадку є нічим іншим, як усвідомленням буття, його змістом є об'єктивний світ [6]. Латентні смисли ідеї університету: латентний (лат. *latens, (latentis)* — прихований) — прихований; той, що не виявляє себе видимими ознаками [7]; при їх усвідомленні дають змогу більш чітко розуміти сучасні процеси формування цілісної української нації, її менталітету.

Зміст наших думок про університет є його образом, однак він не матеріальною копією даної інституції. Модель університету відрізняється від самого університету, хоча б тому, що університет не є лише матеріальним або ж лише духовним. Матеріальна модель, або ж матеріальна копія університету має риси, властиві всім матеріальним тілам. Пізнавальний образ університету і відображений у ньому предмет є єдиними, бо образ є копією предмета, світліною з нього; але разом з тим вони й протилежні, бо університет є як "матеріальним", так і "ідеальним".

Між змістом поняття "університет" та його відображенням є принципова різниця, що можна назвати розбіжностями між матеріальним та ідеальним. Ідея університету пов'язана із матеріальним університетом, але не є ним. У даному випадку не можна не погодитися з К. Марксом, що "ідеальне — є не що інше, як матеріальне, пересаджене у людську голову та перетворене в ній" [3].

Не можна розглядати пізнавальний образ університету як особливу ідеальну річ, що існує поряд з предметом "університет" і незалежно від нього; це — ідеальний образ.

У Давній Греції термін "ідея" (грец. *Εἶδος*) означало буквально вид, спосіб дії, якість, споглядання. Одним з перших термін "ейдос" почав використовувати Анаксагор. Він називає "ейдоси" частками, з яких виник світ, або ж "зерном всіх речей". Демокрит також говорить про недосяжні для чуттєвого пізнання ідеї-атомати, з яких складаються предмети, начебто слова з літер.

Класичне вчення античності про ідею було розвинене Платоном. Філософія Платона витікає з фундаментальної дуалістичності світу — є світ речей, світ, який постійно є і разом з тим ніколи не існує, і світ ідей, світ того, що завжди є і ніколи не здійснюється. Перший — предмет чуттєвого пізнання, другий предмет — предмет розумового мислення. Єдиними відносинами між речами та ідеями є

копіювання, при тому, що ідея розглядається як первинний образ, а чуттєвий предмет — як копія. У цьому копіюванні й полягає та мала ступінь реальності, якою володіє емпіричний світ. Людина в світі подібна до в'язня печери, який споглядає лише тіні, лише примаду мети.

Хоча ідея за формою є родовим поняттям, за Платоном, вона не може бути відтворена за допомогою міркувань і не є результатом порівняльної абстракції. Платонові ідеї — не думки та судження, а те, що є предметом думки, коли вона вільна від усього чуттєвого, це істинне буття у найбільшому ступені. Звідси витікає, які властивості повинна мати ідея: вона вічна, абсолютна, нематеріальна, незмінна і т.д. (всі предикати буття). Видатний дослідник платонізму О.Ф. Лосєв розподіляє в платонівській ідеї наступні змістові навантаження. Ідея — це: а) максимальне узагальнення речей та предметів; б) принцип усвідомлення речі, її змістова сутність та визначення; в) вища цінність і предмет життєвих сподівань, так само, як і сама любов мислилася Платоном як сходження в світ ідей та відображення його на людях; г) не просто об'єкт або принцип речі, але й ще суб'єкт, мислення самого себе; д) космічний розум — Нус; е) особлива форма буття. Ієрархічно організовану живу систему цих ідей, які носили риси самосвідомості, самоспоглядання та слугували джерелом, принципом та причинами всього що існує, Платон називає терміном з діалогу "Федр" — Гіперуранія, тобто "місце під небесами".

У Аристотеля, який на відміну від Платона заперечує субстанціональне існування ідеї, термін "ейдос" має значення "форма" — це загальне в самій речі та месіанська причина її становлення. Сукупність ейдосів всіх речей утворює ієрархію, на вершині якої знаходиться Форма форм — непорушний Розум-першодвигун [8].

У сучасних умовах полеміки про розвиток ідеї університету, безумовно, не можна не звернути увагу певну зацікавленість до її прихованих смислів, що містять у собі положення духовної складової університету, та зазначають важливість використання та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального, наукового, науково-технічного потенціалу даної інституції з позиції держави.

У сучасному суспільстві на новий рівень піднімається провідна роль університетів у розвитку європейського культурного простору, яка базується на ідеології "спільного шляху" і майже пропонує ідеальну модель буття, яку педагогічна спільнота України сьогодні сприймає майже безапеляційно. Більше того, глобалізація у поєднанні з гармонізацією архітектури європейської системи вищої освіти вимагають від держави зусиль над розвитком університетів, які продовжують відігравати переломну роль у функціонуванні соціуму. В сучасній українській управлінській і науковій практиці ще не відбулося остаточного формування розуміння ознак латентного смислу ідеї університету. Розу-

міння ж даних ознак є надзвичайно важливим, бо реальна ситуація із запровадження збалансованих дій, спрямованих на оптимізацію освітнього простору в межах держави, є досить важливим завданням для органів державного управління освітою, педагогів, громадськості.

НАПРЯМИ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За останні роки тему ідеї університету в науковій та філософській літературі розглядали чимало авторів. Філософському усвідомленню феномена університету присвячено низку наукових робіт європейських, а також американських авторів. Класичними в даному випадку можна вважати праці В. Фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена, чий ідеї отримали подальшу інтерпретацію у роботах К. Яспенсера, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Вебера, А. Флекснера, Р. М. Хатчинса, К. Керра, Е. Дюркгейма. Серед останніх публікацій закордонних авторів, що були присвячені інституційній природі класичного університету, для нашого дослідження мають важливе значення праці Дж. Пелікана, Г. Рорса, Дж. Вінчестера. Слід зазначити, що певний інтерес до університетської проблематики виникав і у російських представників філософської думки, найбільш яскравими в цьому плані є праці С.І. Гессена, Н.І. Пірогова, університетська тематика висвітлюється у роботах К.Д. Каверіна, О.І. Герцена, Н.Х. Бухте, В.І. Вернадського та ін.

Для соціально-філософського, культурно-історичного усвідомлення явища університету важливими є праці М.О. Бердяєва, В.С. Біблера, В. Віндельбанда, О.І. Герцена, К. Маккейма, Х. Ортеги-і-Гассета, К.Р. Поппера, А.Дж. Тойтобі, Е. Трельча, дослідження Г.І. Петрової, К.С. Гаджиева, В.В. Ільїна та ін.

У сучасній філософській літературі необхідно зазначити дослідження Н.С. Ладіжець, І.В. Захарова, Е.С. Ляхович, В.А. Садовничого, В.В. Белокурова, В.Г. Сушко, Е.В. Шишкіна, особливо праці Н.С. Ладіжець, яка розробляла філософські проблеми університетської освіти.

Потрібно зазначити, що у вітчизняній літературі представлені характеристики певних етапів історії розвитку вітчизняних університетів, виділяються окремі риси даного явища. Однак філософського усвідомлення феномена вітчизняного університету за весь час його розвитку практично не здійснювалося, не в повному обсязі представлений аналіз філософсько-методологічного підходу до характеристики європейського, американського, російського, українського університетів і соціально-культурних умов, що детермінують ці моделі.

Серед сучасних публікацій, що торкаються проблем державного управління ідеєю університету, слід виділити збірник "Університети як центри освіти, науки, культури в регіоні", публікації Н.А. Люрьї, А.С. Ревушкіна, В.В. Шокладок, В.В. Спаської, Ю. Г. Татура та ін. Також необхідно зазначити закордонні дослідження, що розглядали проблеми університетської

освіти, серед авторів яких Р. Мюнх, Р. Палоус, А. Вагіанос, А. Неш.

Постановка задачі дослідження полягає у визначенні залежності витоку ідеї університету в Україні та її впливу на формування національного менталітету.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналізуючи переважну більшість публікацій, присвячених даній темі, можна прийти до переконання, що основна маса вчених або ж педагогів-практиків сприймають ідею університету як основу його духовного життя. Духовне ж життя українського університету лежить у площині як національних, так і глобальних ідей. Більше того, ми, забуваючи Т.Г. Шевченка, цураємося свого, власного, національного патріотичного і стримано дивимося на прояви "псевдопроектів" та "наукової суєти". Відповідей на питання конкретного українського сьогодні ми не знаходимо ні в США, ні в Європі, ні у Російській Федерації. Отже, а чи не можемо ми знайти ці відповіді у власній історії та управлінській практиці, в українській етнофілософії та колосальному досвіді українського народу?

Порівняно з трьохсотлітньою історією університетів у Європі можна говорити, що на території сучасної України навчальні заклади відповідного рівня мають ту ж часову ретроспективу. Наприклад, Острозька Академія (Греко-слов'янсько-латинська колегія) — з'явилася в м. Острозі (нині Рівненська обл.) у 1576 році як перший навчальний заклад вищого рівня. Засновником та меценатом її був В. Острозький. В академії у той час викладали слов'янську, грецьку, латинську мову, граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. Навчання в академії тривало понад 8 років. Першим ректором академії був Г. Смотрицький. І за асортиментом начальних програм і за рівнем викладання даний навчальний заклад, безумовно, можна було порівняти з вищими навчальними закладами того ж рівня та типу в Європі. Острозька академія проіснувала до 1640 року. В її стінах працювали такі видатні діячі свого часу, як Д. Наливайко, В. Малюшицький [5].

У контексті історичного порівняння зупинимось на феномені виникнення Київської академії. Початок її покладено в 1615 році. Як і у випадку з Острозькою академією, велике значення для заснування навчального закладу мала роль мецената. Київська академія з'явилася як школа при Богоявленському монастирі, на землі, відписаній Галшкою Гулевичевою. Засновником і організатором школи був Ісаїя Коропинський. З 1615 року опіку над школою взяло Богоявленське братство, і вона стала називатися Братською. У 1632 р. до Братської школи приєднується Лаврська школа, заснована Петром Могилою, і таким чином був утворений Києво-Могилянський колегіум. Гадяцькою угодою 1658 р. колегіум визнано академією. У 1701 році цей статус підтвердив рос-

ійський уряд. За змістом і організацією навчання цей навчальний заклад прирівнювався до інших вищих навчальних закладів Польщі. Основу навчального процесу в Братській школі склали "сім вільних наук": граматики, риторики (або поетики), діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музика. Велике значення надавалося вивченню мов, зокрема грецької. Навчання тривало 8 років, а з 1869 р. — 12. Також у академії вивчалися українська літературна, церковнослов'янська, латинська, грецька мови, а з 18 ст. — староевропейська, німецька, французька мови; філософія, історія, географія, вища математика, економіка, медицина тощо. Кількість слухачів у 18 ст. досягла 2 тисяч. Очолював навчальний заклад ректор, посада якого була виборною. Ректорами у різний час були: Іов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Лазар Баранович, Іоаннік Галатковський, Феофан Прокопович, Іосаф Крюковський та ін. [5, с. 89—90].

Отже, можна зробити висновок, що започаткування університетської освіти на території сучасної України має ті самі часові межі (250—300 років), що й у Європі. Цікавим є те, що найкращі студенти вищезгаданих навчальних закладів, як і всі інші європейські студенти, мали можливість навчатися і навчалися в декількох країнах, а відтак, і в декількох університетах. Серед них можна згадати таких як: Д. Наливайко, митрополити І. Борецький, І. Косинський, письменники Є. Плетецький, М. Смотрицький, гетьман П. Сагайдачний (Острозька академія); І. Виговський, І. Самойлович, Д. Туптало-Ростовський, П. Орлик, П. Полуботок, С. Палій, С. Величко, Г. Сковорода, М. Бантиш-Каменський, М. Берлицький, М. Маркевич, П. Гулак-Артемовський, М. Березовський, І. Зарудний, брати І. та В. Григоровичі-Барські (Києво-могилянська академія) та ін. Ще на початку своєї появи (XII—XIII століття) університети, наприклад, Болонья (Париж), існували як суспільна форма, заклад, що виконує наперед функцію легітимізації науковців та знання. Легітимізація (лат. Legitimus, законний) — визнання або підтвердження законності будь-якого права, повноваження (наприклад, у праві західних країн — посвідчення особи, визнання законності прав та ін.) [6].

Отже під легітимізацією ми розуміємо те тільки юридичне визнання університету як Universitas (у тогочасній Болоньї студентська організація — universitas), корпорація, гільдія, що отримала від міста хартію, яка давала студентській громаді права певного стану середньовічного міста.

На думку М.В. Поповича, термін "universitas" належить до римського права і означає корпоративну форму власності: середньовічні європейські університети використовували римські правові поняття, але, на думку даного автора, навчальна корпорація ближча за своєю сутністю до варварського братства, як і цехова. Школярі — це немовби ремісничі учні, бакалаври — підмайстри, маістри —

майстри, доктори — старші майстри. Тогочасні університети склалися з чотирьох факультетів: одного підготовчого (вільних мистецтв, де викладалися сім шляхетних наук, тобто тривіум і кадівіум) та трьох вищих — медицина, право, теологія. За рівнем вільних мистецтв на першому місці стояла Паризька Сорбонна, право найкращих фахівців мало у Болоньї, медицина — в Салерно, а взагалі — за правилами учнівства — для завершення навчання, вже після отримання ступеня магістра у своєму університеті, "годилося" повчитися в кількох поважних навчальних закладах [4].

Думки М.В. Поповича частково збігаються з поглядами Олександра Койре, який говорить, що у формі університетів набувала суспільної значущості або легітимізації наука, наукове знання (*espiste, scientia*), хоча це й відбувалося у світоглядному горизонті теології. Тобто з самого початку університет слугував як суспільна форма легітимізації не тільки стану людей, яким церква довіряла місію викладання та навчання щодо істин одкровення та знань, але й науки як системи раціональних доведень, публічних обґрунтувань тощо. Вивільнення університету з-під опіки церкви, зміна теологічної схоластики на світську освіту простежується і у ХХІ столітті в поглядах українських і російських вчених, коли йдеться не про середньовічний, а про термін Просвітництва (в значенні освіти у Новий час). На початку доби Модерну трансформується зміст легітимної функції університету щодо національної культури.

Саме тому можна розглядати постань відомого просвітителя і архімандрита Києво-Печерської Лаври Петра Могили як одного з фундаторів університетського руху в Європі. Не дивлячись на те, що він був ревнителем православ'я і саме його заслугою стало те, що за допомогою козаків вдалося відстояти у греко-католиків київські святині — Софійський собор, Києво-Печерську Лавру, — разом з тим цей діяч вів пропаганду нових віянь у українській культурі, дякуючи йому була заснована Києво-Могилянська академія. Спочатку це була школа при Києво-Печерській Лаврі, яка через рік була об'єднана з Київською братською школою і названа Києво-Могилянською колегією (з 1701 р. — Київська академія). Цей навчальний заклад, зберігаючи національні традиції шкіл України, прийняв програму і методи західноєвропейських університетів. Викладання велося на латинській мові, вивчалися сім вільних наук: граматики, риторика, поетика, філософія, математика, астрономія і музика; курс навчання в академії тривав 12 років.

Київський колегіум при його створенні мав сім класів (шкіл) — підготовчий (елементарні), три молодших (нижчих) і три старших (вищих). У підготовчому і нижчих класах вивчалися, перш за все, церковнослов'янська, книжкова українська, а також польська, латинська і грецька мови. Пізніше в програму стало входити вивчення західноєвропейських мов. У старших класах вивчалися поетика,

риторика, філософія та богослов'я. Крім цього, в колегіумі викладалися арифметика, геометрія, астрономія, музика. Учні одержували також широкі систематичні знання і з інших предметів, зокрема історії та географії. Ряд з них, зокрема курси поетики, риторики і філософії, читався на латинській мові.

За рівнем викладання, обсягом і глибиною одержуваних знань колегіум був близьким до польських католицьких і західноєвропейських університетів та академії. У ньому викладали кращі педагогічні сили, видатні вчені й громадські діячі.

Разом із юридичною легітимізацією студентської та викладацької громади як суспільного стану набуває суспільного визнання *stadium gntnal* — загальна освіта [4].

На думку Олександра Койре, у формі університетів набувала суспільної значущості та визнання, або ж тієї самої легітимізації, наука, наукове знання (*episteme, scientia*), хоча й у світоглядному горизонті теології. Тобто з самого початку університет слугував як форма легітимізації не тільки стану людей, яким церква довіряла місію викладання щодо істин одкровення та знань, але й науки як системи раціональних доведень, публічних обґрунтувань тощо. Вивільнення університету з-під опіки церкви, заміна теологічної схоластики на світську освіту в Новий час, на початку доби Модерну трансформує й зміст легітимуючої функції університету щодо національної культури.

Отже, слід зазначити, що відкритість європейських університетів 300 років тому реалізовувалась і в Україні. Однак з тезою про мобільність студентів у сучасній "Європі [1] знань" та про її доцільність у сучасному конкурентному середовищі можна посперечатися. Так, у вже згадуваній нами Спільній декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти міністрів чотирьох країн (Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії) йдеться про те, що сьогодні багато з студентів закінчує своє навчання, не одержуючи вигоди від часткового навчання поза національними кордонами. Зверніть увагу, що про проблему говорять не українські чиновники від освіти, а ті, хто здійснює безпосереднє державне управління галуззю освіти в провідних країнах Європи.

Тригорій Ситник у своїй праці "Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави [5, с. 369-374] підкреслює, що національні цінності України в загальному вигляді — це цінності європейської держави, яка володіє унікальним за масштабами, змістом, якістю та самобутністю матеріальним і духовним потенціалом, надзвичайно багатим спектром соціально-економічних, політичних, культурних, національно-етичних та демографічних ознак, поєднання яких є тим, що, мабуть, і називають українським менталітетом [5, с. 372].

"Європа знань" сама повинна стати незамінним чинником соціального та гуманітарного розвитку держави.

Саме ці знання в ідеалі й повинні консолідувати сучасне суспільство та дати можливість громадянам Європи збагачуватися через розвиток "компетенцій" для протистояння викликам нового тисячоліття. Саме "компетенції" стали в сучасній методології освіти певним синонімом ще вчора беззаперечним "знанням, умінням та навичкам". Але, чи відповідає термін "компетенція" всім тим нагальним потребам, що викликає системна кризова ситуація в світі перед особистістю? Чи не стануть закордонні "вади" "по роком для пророків"? Дані питання можуть розглядатися в площині будь-якої науки. Зрозуміло єдине: відповісти на нього неможливо у короткостроковому часовому відрізку. Тобто відповідь можна знайти тільки у майбутньому. Від науковців, педагогів, працівників державного управління освіти залежить лише те, наскільки це майбутнє ми можемо наблизити.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що національні цінності в житті суспільства відіграють роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад, виступають у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів, ідей. Отже, ідею університету можна вважати однією з таких цінностей, що здатна в сучасних умовах трансформувати суспільства активно впливати на формування цілісної української нації.

Витоки ідеї національного університету в Україні, формування цілісної української нації та її менталітету знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Література:

1. Гарольд Дж. Берман. Западня традиція права: Епоха формироваия. — М., 1994. — С. 137—139.
2. Ілюстрована енциклопедія історії України у трьох томах / Авт. тексту О. Кучерук. — К.: Спалах. — 2004. — Т.1: (від найдавнішого часу до кінця 18 ст.). — С. 146.
3. Маркс К., Энгельс Ф., Соч. 2-е изд. — Т.23. — С. 21.
4. Попович М.В. Нарис історії культури України. — К.: АртЕк, 1999. — С. 171.
5. Ситник Г. Національні цінності як основа, прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. — 2004. — №2. — С. 369—374.
6. Словарь иностранных слов. — 7-е изд., перераб. — М.: Русский язык. 1980. — С. 281.
7. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад Л.О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
8. Философия: учеб. пособие для студентов вузов / Ю.А. Харин, В.Ф. Берков, П.А. Водопьянов и др. Под. общ. ред. Ю.А. Харина. — 4-е изд., стереотип. — Мн.: ТетраСистемс. — 2001. — С. 164.
9. Ross D. Platos theori of ideas. Oxford, 1951.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2010 р.